

JAN JANÁK

K OBCHODNÍ A CELNÍ POLITICE RAKOUSKO-UHERSKA A NĚMECKA V OSMDESÁTÝCH LETECH 19. STOLETÍ

Období konce sedmdesátých a osmdesátých let 19. století tvoří ve vzájemných vztazích mezi Rakousko-Uherskem a Německem důležitou etapu. Dne 27. října 1879 byl zřízen dvojspolek smlouvou uzavřenou ve Vídni a podepsanou za Rakousko-Uhersko ministrem zahraničí Andrássem a za Německo vídeňským vyslancem princem Heinrichem VII. Reušem a roku 1882 byl dvojspolek přistoupením Itálie změněn na trojspolek. Byl tím dán základ k vytvoření dvou hlavních skupin imperialistických států, které se později střetly v první světové válce. Tomuto politickému spojení Německa a habsburské monarchie však ani zdaleka neodpovídaly vzájemné hospodářské vztahy. Mezi oběma státy existovala sice obchodní smlouva z roku 1868, její platnost však skončila 16. prosince 1878 a německá diplomacie na rakouské naléhání prohlásila, že Berlín nemá na uzavření nové obchodní smlouvy žádný zájem. Potom byla krátkodobě prodlužována platnost staré smlouvy a teprve 23. května 1881 byla uzavřena nová smlouva, která měla platit do 31. prosince 1887. Nešlo již ale o všeobecnou obchodní smlouvu, nýbrž pouze o smlouvu na základě nejvyšších výhod a na bázi vysokých cel německého autonomního tarifu z roku 1879. Tento tarif byl projevem snahy Německa řešit hospodářskou krizi propuknuvší roku 1873 zavedením ochranných cel. Zpočátku na nich měli zájem hlavně němečtí železáři, v roce 1877 však v říšském sněmu tato osnova ještě neprošla. Od jara 1876 začala však i agitace německých velkostatkářů za ochranná agrární cla. Zájmy obou těchto skupin byly zpočátku příkře proti sobě, postupně se však začaly sladovat. Pro myšlenku ochranných cel byl získán Bismarck a ten dal v dubnu 1878 uveřejnit otevřeně v německých oficiálních listech, že si přeje vedle cel na železo rovněž cla na obilí a dobytek.¹

Zavedení agrárních cel by znamenalo těžkou ránu zejména uherskému vývozu. V Rakousko-Uhersku byl v této době připravován autonomní

¹ Srov. Lothar Rathmann, *Bismarck und der Übergang Deutschlands zur Schutzzollpolitik (1873/75—1879)*, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 4, 1956, s. 399 n.

celní tarif, který podle původního záměru vlády měl vstoupit v platnost současně s novou obchodní smlouvou s Německem. Poté, když Německo tento úmysl zmařilo, byl autonomní celní tarif přijat zákonem z 27. června 1878 a jeho platnost započala 1. lednem 1879, kdy Rakousko-Uhersko přešlo k systému autonomních cel. Byl tím učiněn první krok k celnímu ochranářství. Německo bez ohledu na to, že tento tarif nezaváděl vysoké celní sazby, přijalo již v roce 1879 systém agrárních cel na dovoz pšenice, žita, ovsa, ječmene, pohanky a kukuřice, i když šlo ještě o cla poměrně mírná. Rakousko-Uhersko reagovalo novým celním tarifem z roku 1882, kterým byla nastolena téměř parita s německými cly.² Na tuto politiku působila kromě zmíněné všeobecné krize ještě vleklá krize agrární, která postihla Evropu již od počátku 80. let, když Amerika začala zaplavovat evropské trhy levněji produkovaným obilím.

Ze složitých otázek obchodní a celní politiky se zaměříme na některé, které byly rozhodující při vzájemných hospodářských vztazích mezi oběma státy. Přitom je ovšem nutno si uvědomit, že značnou roli začal hrát v rakouském hospodářství říšskoněmecký kapitál. Německo investovalo do Rakousko-Uherska vysoké částky a z válečných náhrad od Francie po prusko-francouzské válce uložilo do Rakouska údajně až miliardu marek.³ Na druhé straně však investovala do Rakouska i Francie, která se pokoušela v 80. letech o investice i v českých zemích,⁴ a roku 1881 byla založena exponentem francouzského kapitálu Eugènem Bontouxem a Österreichische Länderbank k. k. priv. Österreichisch-Alpine Montangesellschaft s akciovým kapitálem 73 miliónů zlatých.⁵

Stanovisko německých průmyslníků k obchodu s Rakouskem je zřej-

² Podrobněji srov. *Celnictví v Československu. Minulost a přítomnost*, Praha 1982, s. 143 n. K pozadí přijetí rakousko-uherského autonomního celního tarifu z roku 1878 srov. Heinrich Benedikt, *Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit*, Wien—München 1958, s. 104—108. K obchodní politice Rakousko-Uherska a Německa srov. zejména Adolf Beer, *Die österreichische Handelspolitik im 19. Jahrhundert*, Wien 1891; Johann von Bazant, *Die Handelspolitik Österreich-Ungarn 1875—1892 in ihrem Verhältnis zum Deutschen Reich und zu dem westlichen Europa*, Leipzig 1894; Alexander von Matlekovits, *Die Zollpolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie und des Deutschen Reiches seit 1868*, Leipzig 1891; Ludwig Lang, *Hundert Jahre Zollpolitik*, Wien 1906; Josef Grunzel, *Handelspolitik und Ausgleich in Österreich-Ungarn*, Wien—Leipzig 1912; Alfred Zimmermann, *Die Handelspolitik des Deutschen Reichs. Vom Frankfurter Frieden bis zur Gegenwart*, Berlin 1901; Walter Lotz, *Die Ideen der deutschen Handelspolitik von 1860—1891*, Leipzig 1892; Hans Wendland, *Die deutschen Getreidezölle, ihre Geschichte und ihre Wirkungen*, Berlin 1892; z novějších prací pak Karl Heinz Werner, *Österreichs Industrie- und Außenhandelspolitik 1848 bis 1948*, v: *Hundert Jahre österreichischer Wirtschaftsentwicklung*, Wien 1949, s. 359 n.; *Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Band I. Die wirtschaftliche Entwicklung*. Hrsg. von Alois Brusatti. K vzájemným vztahům též nejnověji diplomní práce Gerda Neugebauer *Změny v poměrech mezi Rakouskem-Uherskem a Německem 1866—1890* (Brno 1981), obhájená na katedře historie a archivnictví FF UJEP.

³ Srov. Herbert Matis, *Die Wirtschaft der franzisko-josephinischen Epoche, v: Die Wirtschaftsgeschichte Österreichs*, Wien 1971, s. 164.

⁴ Srov. Pavla Horská, *Pokusy o investice francouzského kapitálu v českých zemích v osmdesátých letech 19. století*, ČsČH 29, 1981, s. 205 n.

⁵ Srov. Anton Tautscher, *Wirtschaftsgeschichte Österreichs auf der Grundlage abendländischer Kulturgeschichte*, Berlin 1974, s. 383 n.

mé z promemoria, které vzniklo v souvislosti s jednáním o uzavření nové obchodní smlouvy mezi oběma státy. Dne 28. září 1879 je poslal úřad spolkového kancléře státnímu podtajemníku v úřadu říšského pokladu Scholzovi. Promemorium z 24. září se na prvním místě zabývá doložkou nejvyšších výhod, kterou Rakousko-Uhersko přiznalo smlouvou Itálii. Většina položek se Německa netýkala, protože šlo o jižní ovoce apod., jiné ale měly pro Německo význam. Byly to zejména sýry, máslo, celohedvábné zboží, slamené klobouky, deštníky a slunečníky a provaznické zboží. Na druhém místě to byl zušlechťovací proces, který byl mezi Rakouskem a Německem značný, tuto otázku však ponecháme stranou. Na dalším místě byl bezcelní dovoz surového lněného plátna do Německa. Jeho rozsah vyplývá z těchto čísel: roku 1875 bylo dovezeno z Rakouska do Německa proclených 223 q a bezcelně 67 205 q surového plátna, roku 1876 proclených 2032 q a bezcelně 55 090 q, roku 1877 proclených 3470 q a bezcelně 52 901 q, roku 1878 proclených 1588 q a bezcelně 22 467 q a od 1. ledna do 31. července 1879 v důsledku podstatných omezení, která byla tomuto dovozu uložena novou smlouvou, proclených 15 295 q a bezcelně 18 027 q. Množství dovezené bezcelně nebylo sice vzhledem k německé produkci velké, bylo ale tíživé pro německý průmysl zvláště v hraničních oblastech. Říšský sněm proto přijal rezoluci, aby po uplynutí platné obchodní smlouvy nebyl bezcelní dovoz surového plátna dále připuštěn. Memorium obsahovalo dále stanovisko průmyslníků k celnímu kartelu, který byl do té doby považován převážně za zájem Rakousko-Uherska, po přebudování německého celního tarifu vzrostl ale zájem Německa na tomto kartelu.⁶

Pokud jde o odpor německých lnářských průmyslníků proti bezcelnímu dovozu surového plátna z Rakouska, tj. především z českých zemí, napsal orgán německých lnářů v listopadu 1879, že instrukce rakouských zástupců, kteří byli v té době zrovna v Berlíně, spočívaly podle vyjádření rakouského a českého tisku v tom, aby vymohli smlouvu s Německem, podle níž by musil zaplatit účet německý lnářský průmysl. Podle *Börsen-Zeitung* četli němečtí podnikatelé zřídka něco tak poučného, jako zprávu vídeňské *Neue Freie Presse* o jednání českých průmyslníků s rakouským ministrem obchodu o smlouvě s Německem. V jejich promemoriu bylo poukázáno na těžkou ránu, kterou utrpěly rakouské přádelny a tkalcovny ztrátou Lombardie a Benátska, a z toho bylo vyvozeno, že český lnářský průmysl — podle *Börsen-Zeitung* v důsledku nízkých nákladů na celém světě nejvíce schopný konkurence — by musil zcela zaniknout, kdyby nový německý celní tarif nebyl redukován na staré sazby a kdyby ne-

⁶ Další body se týkaly celní svobody pro zboží dovážené na trhy a veletrhy a tam neprodané a železničních záležitostí. Srov. Bundesarchiv Koblenz, Reichsfinanzministerium, R 2/1511. Je zde i tištěné memorandum Verband deutscher Leinen-Industriellen vydané v Bielefeldu a poslané 28. října 1879 Bismarckovi. Poukazuje se v něm na to, že český lnářský průmysl platí nízké mzdy (tkalci vydělávají za 14 hodin práce 40—60 peníků) a požaduje se, aby bylo zabráněno bezcelnímu dovozu českého surového plátna.

⁷ Srov. *Der Leinen-Industrielle* 11, 1879, č. 576, 22. 11.; BA Koblenz, RFM, R 2/1512.

zůstal zachován volný dovoz surového plátna alespoň pro některé nové trhy a bělidla.⁸

Dne 22. ledna 1880 poslalo říšské ministerstvo vnitra Scholzovi seznam těch položek rakousko-uherského celního sazebníku, jejichž vázání by mělo být navrženo z německé strany při nastávajících jednáních o uzavření tarifní smlouvy s Rakousko-Uherskem. Šlo o ty položky, na nichž mělo Německo zájem v důsledku německého vývozu do Rakousko-Uherska; v dalším ponecháváme sled, jak je v uvedeném seznamu.

U cikorky činil vývoz do Rakouska 145 512 q a dovoz odtud pouze 3164 q, celní sazba byla 6 zl. a rakouské clo působilo jako prohibitivní, německá celní sazba byla 4 marky (dále M). Vývoz chmelu činil 35 771 q a dovoz 20 108 q, celní sazba byla 5 zl., popř. 20 M. U sýrů činil vývoz 10 256 q a dovoz 5639 q, celní sazba 9 zl., popř. 20 M; rakouská strana navrhovala snížení na 10 M. Vývoz stearinu, parafinu apod. činil 25 693 q a dovoz 2274 q při celní sazbě 3 zl., popř. 8 M (dříve to byly 3 M) a při značném vývozu bylo v zájmu Německa sazbu udržet. Palmového a kokosového oleje v sudech se vyváželo 41 249 q a dováželo 13 425 q, dovoz byl bezcelní, popř. podléhal sazbě 2 M. U řepkového, lněného a ricinového oleje a jiných zvláště nejmenovaných olejů byl vývoz 43 768 q a dovoz 14 027 q, celní sazba činila 1 zl. 50 kr., popř. 4 M a rakouská strana navrhovala snížení. Zvláště velký provoz byl u uhlí: u kamenného uhlí činil vývoz 35 015 438 q a dovoz 6 726 463 q, u hnědého uhlí byl vývoz 78 239 q a dovoz 51 778 667 q, u koksu byl vývoz 540 757 q a dovoz 148 371 q, u rašeliny to bylo 10 978 a 6034 q a u dřevěného uhlí 26 633 a 72 493 q. Dovoz do Rakouska byl bezcelní a rakouská strana navrhovala snížení německých celních sazeb. Rovněž dovoz většiny barevných dřev do Rakouska byl bezcelní, u některých mletých dřev ale byla sazba 50 kr. Tato položka byla vázána částečně již smlouvou s Itálií, fixování bylo ale také v německém zájmu při nikoli nepodstatném exportu (u modrého dřeva 76 519 q, u žlutého 11 403 q a u červeného 4912 q). Do Rakouska se dovážel bezcelně i dehet a smůla (vývoz z Německa činil 40 987 q a dovoz 74 118 q), asphalt (vývoz 25 352 q a dovoz 3602 q), kalafuna (vývoz 19 276 q a dovoz 3331 q) a ostatní pryskyřice (vývoz 96 595 q a dovoz 1697 q). Rakouská strana navrhovala snížení německých celních sazeb. Dovoz terpentýnových olejů aj. byl jak do Rakouska, tak do Německa beze cla a vývoz činil 24 604 q a dovoz 2171 q. Rakouské clo na bavlněnou vatou bylo 5 zl. a německé 1,50 M. Výrobky z bavlny měly být všechny vázány, stejně jako bavlněná příze (rakouské clo bylo 6–20 zl.) a vlněná příze (zde bylo rakouské clo 1,50–12 zl.). Totéž se týkalo i bavlněného a vlněného zboží. U těchto položek bohužel cifry o vývozu a dovozu postrádáme. U hedvábí činilo clo 22 zl. a jeho vývoz byl celkem 9771 q, z toho do Rakouska 2577 q, a dovoz 4003 q, z toho z Rakouska jenom 29 q. Hedvábné zboží se proclívalo sazbami 300, 200 a 150 zl., sazba 300 zl. byla ale již snížena smlouvou s Itálií u hladkých hedvábných tkanin na 200 zl., Německo však mělo zájem i na snížení ostatních sazeb. Umělé květiny se proclívaly 170 zl. a jejich složky 70 zl., obchod s nimi

⁸ Srov. Börsen-Zeitung 18. 11. 1879, tamtéž.

zvláště z Mnichova a Berlína byl značný a Německo navrhovalo snížení sazeb; německé clo bylo 300 a 120 M. Značný export byl i u papíru a papírového zboží: vývoz papíru všeho druhu a lepenky činil 57 704 q a dovoz 50 315 q, vývoz tapet 3320 q a dovoz 227 q, vývoz ostatního papíru a papírového zboží 7866 q a dovoz 2280 q. Rakouské sazby byly stejné jako německé nebo nižší a byly již většinou vázány smlouvou s Itálií. Obyčejné kaučukové zboží bylo zatíženo clem 12 zl. (německé sazby byly značně vyšší) a jemnéné kaučukové zboží 20 zl. Roku 1878 činil jeho vývoz 8864 q a dovoz 112 q. Důležitým artiklem pro vývoz do Rakouska bylo sklo. U dutého skla byly celní sazby stejné (rakouská činila 1,50 zl.) a vyvezlo se jej 123 323 q a dovezlo 13 853 q, u bílého dutého skla byla sazba 2 zl., popř. 8 M, a u okenního a tabulového skla 4 zl.; rakouská sazba zde byla nižší (německá byla zvýšena ze 4 na 6, 8 a 10 M), snížení rakouské sazby bylo ale v německém zájmu. Vývoz tohoto skla činil 11 862 q a dovoz 1743 q. Velmi rozsáhlý obchod byl provozován s hliněným zbožím, a proto bylo v německém zájmu zajistit stejné nebo nižší sazby rakouského tarifu. Sazby na obyčejné hliněné zboží byly již ostatně vázány smlouvou s Itálií. Dlaždiček, cihel a střešních tašek se vyváželo 351 392 q a dováželo 365 301 q, tavicích kelímků, obyčejného hrncířského nádobí, hliněných dýmek a kachlí se vyváželo 53 481 q a dováželo 27 910 q a u ostatního hliněného zboží s výjimkou porcelánu byl vývoz 41 928 q a dovoz 1077 q. Vývoz porcelánu činil 8064 q a dovoz 7264 q. U železa, oceli a kovů a u železného, ocelového a kovového zboží byly sazby rakouského tarifu vesměs vyšší a v německém zájmu bylo zabránit jejich dalšímu zvýšení a všechny položky vázat. U železničních vozů byla celní sazba 50–100 zl. za kus a byl to pro Německo periodicky velmi významný exportní artikl do Rakouska. Značný byl rovněž vývoz fyzikálních, hudebních a ostatních nástrojů a přístrojů a u hudebních nástrojů navrhovalo Rakousko snížení sazby z 30 na 20 M. Stroje a strojní součástky se proclívaly 2–8 zl. a německý vývoz do Rakouska byl v různých kategoriích trvale větší než dovoz a předpokládalo se, že při velké německé výkonnosti tomu bude i nadále. U lokomotiv a tendrů byl vývoz 36 405 a dovoz 2688 q, u parních kotlů 6017 q a 172 q a ostatních strojů se vyvezlo 302 020 q a dovezlo 48 995 q. Ač byla německá cla částečně nižší, bylo třeba rakouská cla vázat. Pro krátké zboží, které bylo proclíváno 50, 100 a 200 zl., nebylo dostatek statistického materiálu a u svíček a mýdla byly německé sazby většinou vyšší. Dovoz kvasnic s výjimkou lisovaných byl do Rakouska bezcelní a z Německa se jich vyvezlo 20 057; dovoz činil 1959 q.⁹

V Rakousko-Uhersku po pádu vlády německých liberálů roku 1879 a při vážnoucích jednáních o uzavření obchodních smluv získali zcela převahu celní ochranáři a velkostatkáři. Dne 30. dubna 1881 požadoval princ Alois Lichtenštejn s odvoláním na celní ochrannářské hnutí v Německu, aby se Rakousko řídilo tímto příkladem, protože koncese není možno od Německa až na malíčkosti očekávat.¹⁰ Konzervativní Taaffova vláda nato předložila osnovu nového celního tarifu, který byl diktátem uher-

⁹ Srov. BA Koblenz, RFM, R 2/1512.

¹⁰ Srov. Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich. Dritter Band 1879—1885*, Wien—Leipzig 1905, s. 350.

ských velkostatkářů a kterým byla po jeho přijetí — jak o tom byla již na počátku zmínka — nastolena téměř parita s německými cly. Rozhodný stoupenec celního ochrannářství ministr obchodu baron Pino hájil 22. května 1882 v panské sněmovně autonomní celní tarif vylíčením motivů, které vedly vládu k jeho návrhu. Nehledě k nutnosti zvýšení státních příjmů byly to ještě dva momenty: události v okolních státech a zejména v Německu, které ukázaly, že vláda si musila položit otázku, zda je nadále udržitelný stav, když Rakousko je odbytištěm cizí nadprodukce, a druhý moment spočíval v nutnosti přihlédnout stejnou měrou k požadavkům průmyslu a zemědělství. Při jednáních s Uhrami byly podle rakouského ministra obchodu energicky hájeny zájmy západní části monarchie, i když nemohlo být dosaženo uspokojení všech požadavků.¹¹

Po tomto protiopatření Rakousko-Uherska, které si vymohli především uherští velkostatkáři, začaly od konce listopadu 1882 snahy Německa o hospodářské sblížení. Dne 29. listopadu 1882 poslalo z příkazu Bismarcka německé ministerstvo zahraničí státnímu sekretáři v úřadu říšského pokladu Burchardovi zprávu německého vyslance ve Vídni a signatáře jak dvojspolku tak i trojspolku prince Reuße, kterou Reuß adresoval 21. listopadu Bismarckovi. Následovaly další Reußovy zprávy, kterých bylo již podrobněji využito v literatuře, a proto se omezíme pouze na nejzákladnější.¹²

Reuß sondoval na příkaz Bismarcka ve Vídni půdu, zda je vhodná doba pro hospodářskou spolupráci mezi oběma státy. Informoval rakousko-uherského ministra zahraničí Kálnokyho o připravovaném zvýšení německých cel na dovoz různých zemědělských produktů, přičemž by podle Bismarckova plánu bylo možno poskytnout Rakousko-Uhersku zvýhodnění diferencovaným přístupem. Kálnoky považoval tuto užší spolupráci za žádoucí, bylo však možno jenom stěží sladit příkře proti sobě stojící zájmy průmyslového Rakouska a zemědělských Uher. Německu záleželo na snížení rakouských cel na železo, Bismarckovi však bylo známo, že rakouská vláda byla vázána úzkými vztahy k Länderbank a k Österreichisch-Alpine Montangesellschaft a zmírnění cel na železo a železné zboží by pravděpodobně toto sotva oživené výrobní odvětví opět ruinovalo. Rakousko-uherská vláda odpověděla na německý podnět promemoriem z 29. března 1883 a německé snahy s živým souhlasem přijala. Žádala však, aby se diferencovaná celní zvýhodnění neomezovala pouze na některé zemědělské produkty, nýbrž tento princip měl být uplatněn na širší základně a mělo to být vedoucí hledisko pro uspořádání obchodních vztahů mezi oběma státy. V dubnu 1883 reprodukoval Reuß Bismarckovi názor Kálnokyho, že jedinou cestou k navázání užší hospodářské spolupráce mezi oběma státy je zavedení alespoň mezitarifů, což však naráželo na princip nejvyšších výhod, smluvně zajištěný ostatním státům. Bismarck odpověděl tím, že Německo není pro jednání na jiné bázi, než která byla vyjádřena v propozicích z listopadu 1882. Kálnoky se omezil na příslib, že otázku bude studovat. Reuß současně sdělil do Berlína, že

¹¹ Srov. G. Kolmer, *l. c.*, s. 354 n.

¹² Těchto zpráv, které jsou uloženy v BA Koblenz, RFM, R 2/1512, jsem využil v Celnictví v Československu, s. 146—149.

Uhry kladou mnohem větší důraz na export dobytka než na export obilí, a že Rakušané by se dali pohnout rozhodným způsobem vysloveným právním císaře ke snížení celních sazeb na železo ve prospěch Německa a učinit tak průlom do intervencionistického tarifu, který dobře fungoval.

Odišná stanoviska Německa a Rakousko-Uherska nebylo možno sladit, a proto další jednání ztroskotala. Německá vláda šla poté ve své celně ochranné politice zejména ve prospěch pruských junkerů ještě dále a předložila roku 1885 říšskému sněmu osnovu, kterou se cla na obilí dále zvyšovala. *Freie wirtschaftliche Vereinigung*, které se vytvořilo v říšském sněmu jako nadstranické sdružení celních ochránců v zájmu velkopřemyslu a velkostatku,¹³ předložilo ve sněmu návrh i na zavedení cel na dobytek.

Novela německého celního tarifu přišla říšskému sněmu z vlády 2. února 1885 a v průběhu jejího projednávání byl vypracován seznam artiklů, které tvořily hlavní náplň dovozu z Rakousko-Uherska do Německa a u nichž měly být buď celní sazby zvýšeny nebo měla být ponechána původní výše.

Seznam byl rozdělen do skupin A až D a skupina A obsahuje artikly, u nichž mělo být podle projednávané vládní osnovy přikročeno ke zvýšení celních sazeb. Byla to především pšenice, kde hodnota dovozu z Rakousko-Uherska činila 37 miliónů M a kde se navrhovalo zvýšení celní sazby z 1 na 3 M, na druhém místě co do hodnoty dovozu byl ječmen, jehož dovoz činil 32 miliónů M; vládní osnova navrhovala zvýšení cla z 0,50 na 1,50 M, říšský sněm ale sazbu ve druhém čtení snížil na 1 M. Ze zemědělských produktů to byla dále obilní mouka (hodnota dovozu byla 12 miliónů M), u níž osnova navrhovala zvýšení sazby ze 3 na 6 M, říšský sněm ale sazbu ve druhém čtení zvýšil na 7,50 M. U řepky a řepního semena, kde hodnota dovozu činila 8 miliónů M, vláda navrhla zvýšení z 0,30 M na 1 M, v říšském sněmu byly ale podány návrhy na zvýšení na 3, popř. 2 M. U žita s hodnotou dovozu 5 miliónů M navrhla vláda zvýšení sazby z 1 na 2 M, říšský sněm ale přijal ve druhém čtení sazbu 3 M. U ovsu s hodnotou dovozu 6 miliónů M a u luštěnin s hodnotou dovozu 4 milióny M navrhovala vláda zvýšení sazeb z 1 na 2 M, v obou případech ale říšský sněm tento návrh ve druhém čtení zamítl. U sladu, kterého se dováželo za 14 miliónů M, navrhla vláda zvýšení sazby z 1,20 na 3 M, říšský sněm ale sazbu ve druhém čtení zmírnil na 2,40 M. Surového stavebního dřeva se dovezlo na 13 miliónů M a vláda navrhla zvýšení sazby z 0,10 na 0,30 M, dovoz stavebního řeziva činil 15 miliónů a vláda navrhla zvýšení sazby z 0,25 na 1 M. Dovoz dřevěného zboží činil 800 000 M a celní sazba byla „v komisi říšského sněmu odpovídajícím způsobem zvýšena“. U stearinu, palmitinu, parafinu aj s hodnotou dovozu 1 milión M navrhla vláda zvýšení sazby z 8 na 10 M a u nitěných krajek se stejnou hodnotou dovozu z 600 na 800 M.

Ve skupině B byly artikly, pro které navrhlo zvýšení celních sazeb *Freie wirtschaftliche Vereinigung* v říšském sněmu. Byl to především dobytek, na jehož vývozu měly hlavní zájem Uhry: u prasat, kde hodnota

¹³ Srov. L. Rathmann, l. c., s. 908 n.

dovozu činila 28 miliónů M, bylo navrženo zvýšení sazeb z 2,50 na 6 M, u krav s hodnotou dovozu 11 miliónů M, to bylo z 6 na 9 M, u volů s hodnotou dovozu 10 miliónů M z 20 na 30 M, u koní s hodnotou dovozu 9 miliónů M z 10 na 20 M a u jalovic s hodnotou dovozu 3 milióny M ze 4 na 6 M. Ze zemědělských plodin zde byla ještě kukuřice, které se dováželo na 4 milióny M a celní sazba měla být zvýšena z 0,50 na 1 M. Navrhovalo se však i zvýšení celních sazeb na dovoz některých průmyslových výrobků, jako bylo hrubé obuvnické zboží (dovoz činil 800 000 M a sazba měla být zvýšena z 50 na 150 M), jemné kožené zboží (dovoz činil 2 milióny M a sazba měla být zvýšena ze 70 na 200 M) a kožené rukavice, kterých se dováželo za 3 milióny M a Freie wirtschaftliche Vereinigung navrhlo zvýšení celní sazby ze 100 na 500 M.

Do seznamu C bylo pojato zboží, u něhož se toho času zvýšení celních sazeb nenavrhovalo, mohlo by však být popřípadě nově navrženo jako represálie vůči Rakousko-Uhersku. V první části se uvádělo to zboží, kde mohly být celní sazby zvýšeny okamžitě po schválení případného návrhu. Bylo to sklo a skleněné zboží s hodnotou dovozu 3 milióny M; clo by mohlo být zvýšeno z 24 a 30 na asi 40 až 50 M. Dále to byla lněná příze nebarvená nad číslo 8 (hodnota dovozu byla 14 miliónů M), kde clo činilo 6, 9 a 12 M a mohlo by být zvýšeno na 9–15 M, vlněná příze mimo ispahánskou přízi, surová, jednoduchá a zdvojená (hodnota dovozu byla 4 milióny M,) kde by mohlo nastat zvýšení z 8 a 10 na 12–15 M, nebarvené plátno o hodnotě dovozu 1 milión M, které bylo proclíváno sazbou 24 M, která by mohla být zvýšena na 30 M, čistěné peří do peřin (hodnota dovozu byla 3 milióny M), kde by mohlo nastat zvýšení sazby z 6 na 8 M, hliněné a porcelánové zboží o hodnotě dovozu 1 milión M, kde by mohla být sazba zvýšena ze 30 na 40 M, zboží z jantaru (dováželo se ho za 1,1 miliónu M), kde by mohlo být clo zvýšeno z 200 na 300 M, zboží celé nebo částečně z ušlechtilých kovů o hodnotě dovozu milión M, kde by mohla být sazba zvýšena z 600 na 800 M, pivo o dovozu za 2 milióny M, u něhož by mohlo nastat zvýšení cla ze 4 na 6 M a máslo včetně umělého, kde hodnota dovozu činila 4 milióny M a celní sazba by mohla být zvýšena z 20 na 30 M a toto zvýšení u umělého másla také již Freie wirtschaftliche Vereinigung navrhlo. Druhá část obsahovala seznam artiklů, jejichž celní sazby byly vázány obchodními smlouvami a zvýšení by mohlo být uskutečněno teprve po uplynutí platnosti těchto smluv, popř. po zrušení doložek nejvyšších výhod s Rakousko-Uherskem. Šlo o čerstvou zeleninu, jedlé kořeny atd. (hodnota dovozu byla 800 000 M), dováženou bezcelně na základě smlouvy se Švýcarskem a celní sazba by mohla činit 5 M. Dále to byla neživá drůbež a zvěřina všeho druhu s hodnotou dovozu 2 milióny M (bylo vázáno smlouvou s Itálií a celní sazba činila 12 M a mohla by být zvýšena na 30 M), čerstvé ovoce kromě víných hroznů (hodnota dovozu byla 3 milióny M a bylo dováženo bezcelně na základě smlouvy se Švýcarskem a celní sazba by mohla být stanovena na 2 M), drůbeží vejce (hodnota dovozu byla 11 miliónů M a celní sazba 3 M na základě smlouvy s Itálií by mohla být popř. zvýšena na 6 M) a sudové víno (hodnota dovozu byla 4 milióny M a celní sazba 24 M byla vázána smlouvou se Španělskem, mohla by však být popř. zvýšena na 36 M).

V seznamu D byly obsaženy artikly, u nichž se zvýšení celních sazeb nenavrhovalo a v důsledku německých zájmů se o něm vůbec neuvažovalo. Bylo to toto zboží, jehož dovoz byl bezcelní (v závorce je vždy uváděna hodnota dovozu): ovčí vlna (14 miliónů M), hnědé uhlí (13 miliónů M), surové telecí, jehněčí a jiné kůže (8 miliónů M), surové peří do peřin (8 miliónů M), kůže k přípravě kožešin (5 miliónů M), surová bavlna pocházející většinou z Egypta (6 miliónů M), jetelové semeno (4 milióny M), voskové houby (4 milióny M), kamenné uhlí (3 milióny M), olověná a měděná ruda (3 milióny M), surový len, koudel atd. (2 milióny M) a štětiny (2 milióny M). Dále to byla stromová kůra a koželužské třísko (5 miliónů M), které bylo proclíváno sazbou 0,50 M, chmel (5 miliónů M), u kterého byla celní sazba 20 M, a surová psací a ozdobná pera (10 miliónů M, přičemž šlo většinou o artikl z Itálie a Orientu jako tranzit přes Rakousko-Uhersko) a celní sazba byla 3 M.¹⁴

V roce 1885 se tak hospodářské zájmy Německa a Rakousko-Uherska dostaly do příkrého rozporu a rakousko-uherská vláda předložila k ústavnímu projednávání novou celní novelu. Ujistila však německou vládu, že se jí nesleduje retorze, jak bylo často vyslovováno na veřejnosti i důvěrně. V březnu 1885 ubezpečil Kálnoky Reuße, že obchodní konflikt nebude přenášen na politické pole a německý vyslanec byl důvěrně informován, že sama vláda vidí, že se s osnovou unáhnila, bylo ale velmi těžké, ne-li nemožné od ní odstoupit, zejména v důsledku velmi rozsáhlé protiněmecké nálady panující v Uhrách. Uherští magnáti se přitom stavěli proti projektovaným průmyslovým clům, prosazovali však vysoká ochranná cla na agrární produkty.¹⁵

Novelizace rakousko-uherského celního tarifu byla uskutečněna 21. května 1887, kdy byla podstatně zvýšena především agrární cla, a to zejména na dobytek, což bylo vítězství uherských velkostatkářů, v menší míře pak i cla na řadu průmyslových výrobků. Začalo vyvrcholení ochranné periody v rakouských dějinách, která znamenala citelný rozvoj rakouského průmyslu a která skončila rokem 1891. Německo reagovalo celním tarifem ze 17. prosince 1887, kterým se podařilo Bismarckovi a spojené reakci prosadit v říšském sněmu další zvýšení agrárních cel, a to u pšenice a žita na 5 M, u osiva na 4 M, u pohanky, luštěnin a kukuřice na 2 M, u ječmene na 2,25 M, u sladu na 4 M a u mouky na 10,5 M za 100 kg.

V osmdesátých letech 19. století stály tak obchodní zájmy Rakousko-Uherska a Německa příkře proti sobě, a to zejména vlivem uherských velkostatkářů a pruských junckerů a do značné míry i železářských průmyslníků obou zemí. Jak Rakousko-Uhersko, tak Německo se snažily chránit zájmy domácí zemědělské velkovýroby vysokými agrárními cly, ty ovšem postihovaly především široké spotřebitelské vrstvy a zejména dělnictvo. Bismarckovi se podařilo pomocí ochranných cel vytvořit koalici mezi oběma nejmočnějšími zájmovými skupinami německé společnosti, tj. velkopřůmyslu a velkostatku, jejímž účelem bylo, spojit starou vel-

¹⁴ Srov. BA Koblenz, RFM, R 2/1512.

¹⁵ Srov. tamtéž.

kostatkářskou elitu s novou elitou průmyslu a finančního světa na úkor ostatních společenských vrstev, zejména ale proletariátu.¹⁶

ZUR HANDELS- UND ZOLLPOLITIK ÖSTERREICH-UNGARNS UND DEUTSCHLANDS IN DEN ACHTZIGER JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS

Gegen Ende der siebziger Jahre, nachdem erklärt worden war, daß Bismarck außer Eisenzöllen auch Getreide- und Rinderzölle einzuführen beabsichtige, begann Österreich-Ungarn die Zollschutzpolitik zu verwirklichen. Der neue Zolltarif sollte gleichzeitig mit dem Handelsvertrag mit Deutschland in Kraft treten; Deutschland erklärte jedoch, daß es an diesem Vertrag nicht interessiert sei.

Wichtige Dokumente über die Handelsbeziehungen beider Staaten befinden sich im Bundesarchiv Koblenz im Fond des Reichsfinanzministeriums. Es sind dies vor allem die Relationen des deutschen Botschafters in Wien Prinz Reuß an Bismarck, ein Verzeichnis jener Posten des österreichisch-ungarischen Tarifhefts, an deren Bindung die deutsche Seite interessiert war, sowie die Verzeichnisse aus dem Jahr 1885. Diese enthielten eine Übersicht jener Waren, die den Hauptumfang des Exportes aus Österreich-Ungarn nach Deutschland bildeten und bei denen die Zolltarife erhöht werden sollten (es waren dies vor allen Getreideprodukte, bei denen die Zolltariferhöhung von der Regierung vorgeschlagen wurde, Rinder, bei denen die Zolltariferhöhung von der Freien Wirtschaftlichen Vereinigung vorgeschlagen wurde), oder Waren, bei denen die Zolltarife in Zukunft als eventuelle Repressivmaßnahme gegenüber Österreich-Ungarn erhöht werden konnten. Zuletzt ist es ein Verzeichnis jener Waren, bei denen eine Zolltariferhöhung infolge deutscher Interessen nicht erwogen wurde (es handelte sich vor allem um Rohstoffe wie Schafswolle, Baumwolle, Flachs, Erze, Blaunkohle, Leder usw.).

Im Jahre 1885 gerieten die Wirtschaftsinteressen Deutschlands und Österreich-Ungarns in krassen Widerspruch, und die österreichisch-ungarische Regierung legte nach der Erhöhung der Zolltarife in Deutschland eine Zollnovelle zur verfassungsmäßigen Behandlung vor, sie versicherte jedoch der deutschen Regierung, daß man dadurch keine Retorsion verfolge und den Handelskonflikt nicht in die Politik übertragen werde. Die Novellierung des österreichisch-ungarischen Zolltarifs wurde im Jahre 1887 verwirklicht. Vor allem wurden Agrarzölle erhöht, was einen Sieg der ungarischen Großgrundbesitzer darstellte. Deutschland reagierte mit dem Zolltarif vom 17. Dezember, durch den es Bismarck und der vereinten Reaktion gelang, im Reichstag eine weitere Erhöhung der Agrarzölle durchzusetzen.

Sowohl Österreich-Ungarn als auch Deutschland waren — insbesondere unter Druck der ungarischen Großgrundbesitzer und der preußischen Junker und in gewissem Maße auch der Eisenindustriellen beider Länder — bemüht, die Interessen der einheimischen Agrarproduktion durch hohe Agrarzölle zu schützen. Von diesen Zöllen wurden jedoch vornehmlich breite Verbraucherkreise und vor allem die Arbeiterklasse betroffen.

¹⁶ K tomuto závěru dospěl Otto Pflanze, *Bismarcks Herrschaftstechnik als Problem der gegenwärtigen Historiographie*, Historische Zeitschrift Bd. 234, 1982, s. 575.